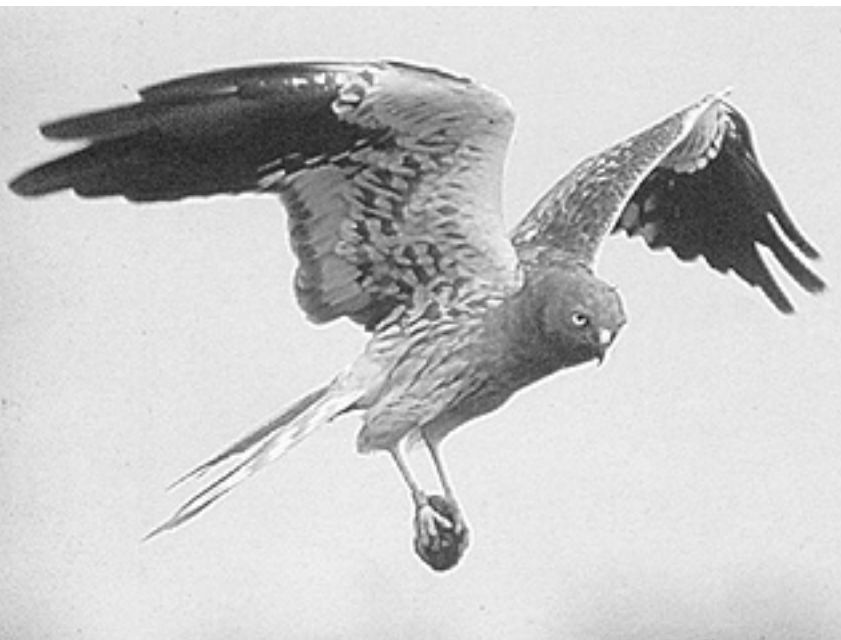

Meerjarige braaklegging: een kans voor vogels, in het bijzonder de Grauwe

Ben Koks &
Kees van Scharenburg

De provincie Groningen blijkt een belangrijk deel van haar ornithologische waarden te ontleen aan het open agrarische cultuurlandschap. Opvallend is dat in de akkerbouwgebieden naast de hoge dichtheden van akkervogels als Kwartel, Veldleeuwerik, Gele kwikstaart en een aantal rietvogels ook bijzondere roofvogels voorkomen. Deze situatie is in Nederland zeldzaam geworden en dreigt ook op Europese schaal te verdwijnen. In dit artikel willen we de betekenis van meerjarige braaklegging voor vogels nader onder de aandacht brengen. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van een belangrijke doelsoort voor het natuurbeleid: de Grauwe kiekendief.

De meerjarige braaklegging

Door de inwerkingtreding van een EU-regeling voor vrijwillige braaklegging werden begin jaren negentig in Groningen duizenden hectaren landbouwgrond van het ene op het andere moment voor meer jaren uit de productie genomen. Om onkruidvorming tegen te gaan werden de meeste percelen ingezaaid met grassen. Hierdoor ontstond een volstrekt unieke situatie.

Het uit de productie nemen van deze landbouwgronden leidde vanaf het tweede jaar tot een enorme toename van het voedselaanbod en de broedgelegenheid voor vogels. Uit 14-daagse tellingen, uitgevoerd in een gebied van ca 1000 ha in de Dollardpolders waarvan 500 ha was braakgelegd, bleek al snel dat met name Blauwe reigers, roofvogels en uilen profiteerden van de braaklegging en de daarmee gepaard gaande extensivering in het akkerbouwgebied. Het aantal muizenetende roofvogels dat in het gebied pleisterde was ten tijde van de braaklegging zo hoog dat zelfs doorgewinterde vogelaars erdoor verrast werden (tabel 1). De vastgestelde aantallen zijn op zijn minst opmerkelijk voor de Nederlandse situatie (Voslamber et al., 1993). Vergeleken met

tellingen van vóór de braaklegging waren de aantallen 2 tot 15 maal hoger.

Ook het aantal broedgevallen van roofvogels en uilen nam sterk toe, evenals van Kwartel en Veldleeuwerik. Met name na het eerste jaar steeg het aantal broedvogels en nam het belang voor muizeneters enorm toe. Bovendien foerageerden veel broedvogels uit de omgeving op de braakgelegde akkers. In najaar en winter werden in gebieden met opslag van akker- en speerdistels grote groepen foeragerende vinkachtigen gezien. Opmerkelijk was bijvoorbeeld een groep van 800 Putters die we tijdens één van onze tellingen tegen kwamen.

De toename van roofvogels en uilen hing samen met een sterk toegenomen voedselaanbod in de percelen met meerjarige braaklegging. Uit braakballenonderzoek bij Kerkuil, Ransuil en Velduil bleek dat in de periode 1990-1992 het aandeel Veldmuis (*Microtus arvalis*) in het voedsel van deze soorten 93-99% te bedragen (fig. 1). Dergelijke percentages zijn in Nederland bij bijvoorbeeld de Kerkuil uitsluitend in de z.g. "plaaggebieden" van weleer bekend (de Bruijn, 1979).

Door de talrijkheid van de Veldmuis was het dan ook niet verrassend dat al

deze uilensoorten in opmerkelijke aantallen op de Groninger akkers tot broeden kwamen. De Velduil is overigens een broedvogel die het in Europa (Tucker & Heath, 1994) slecht doet en in Nederland vooral op de Waddeneilanden voorkomt. Het broeden in NO-Groningen mag dan ook zeer opvallend worden genoemd (Van Dijk et al., 1996; Koks, 1994).

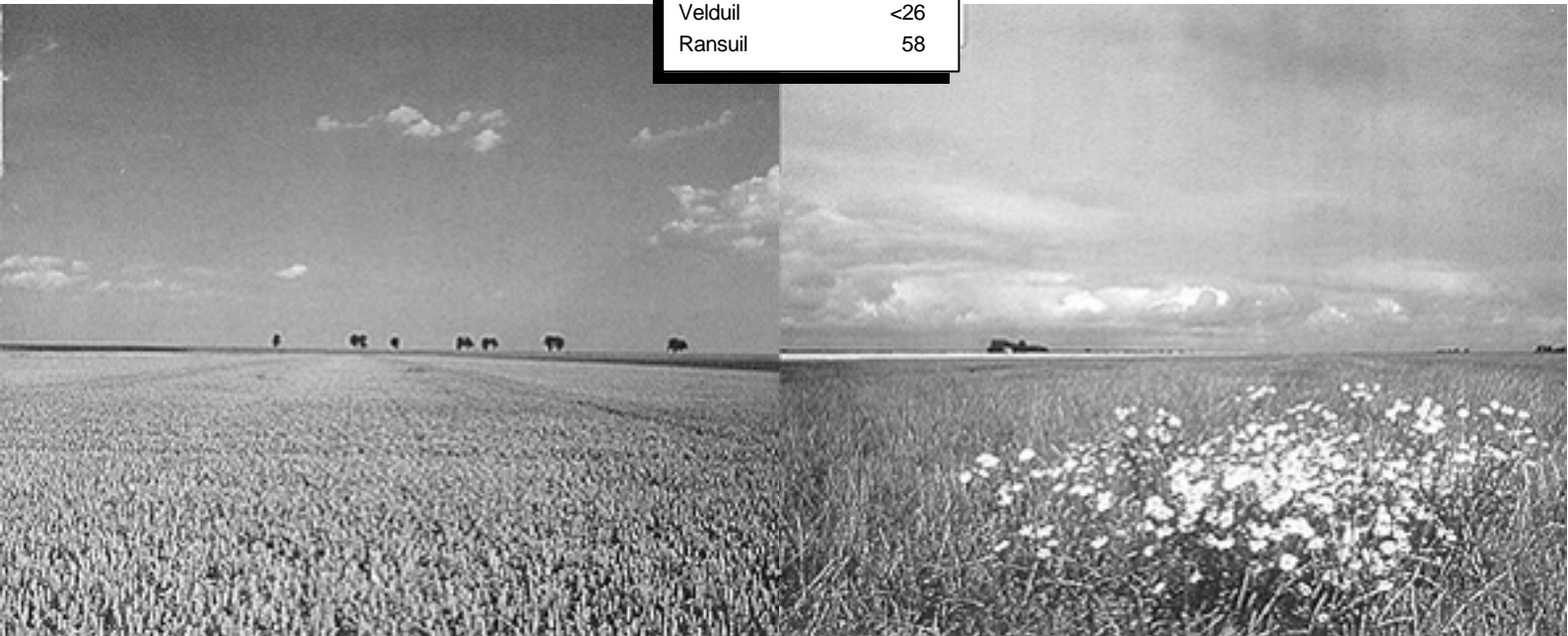
Van de drie soorten kiekendieven behoorde de Bruine kiekendief reeds tot de gangbare broedvogels. Deze grootste van de drie soorten nam echter sterk toe ten tijde van de meerjarige braaklegging en broedt tegenwoordig bijvoorbeeld in sloten tussen de akkerpercelen en in gewassen als luzerne en wintertarwe. Belangrijke prooien voor de Bruine kiekendief zijn een breed scala aan vogels, juveniele Hazen en wederom Veldmuizen (Koks & de Boer, 1996).

Zeer opvallend was dat de eerste bewezen broedgevallen van de Blauwe kiekendief in Groningen alle in en rond de braakgelegde akkers werden vastgesteld. Deze Rode lijstsoort broedt de laatste jaren met name op de Waddeneilanden (Bijlsma, 1993; Van Dijk et al., 1996).

kiekendief!

Blauwe reiger	66
Wespendief	38
Bruine kiekendief	33
Blauwe kiekendief	35
Grauwe kiekendief	11
Torenvalk	121
Roodpootvalk	15
Buizerd	88
Ruigpootbuizerd	8
Rode wouw	2
Zwarte wouw	1
Kerkuil	<18
Velduil	<26
Ransuil	58

Tabel 1. Maximum aantal Blauwe reigers, roofvogels en uilen in een telgebied in de Dollardpolders in de jaren 1991-1992. Braakgelegde akker tussen Nieuwe Beerta en Drieborg: een grassteppe met onverwachte kansen voor natuur (foto Hans Hut).

Een mannetje van de Grauwe kiekendief in de buurt van nest. Veldmuizen vormen voor deze zeldzame roofvogel dé sleutel voor succes (foto Hans Hut).

De Reiderwolderpolder in het Oldambt: een voorbeeld van een waardevol cultuurlandschap waar wintergranen domineren (foto Hans Hut).

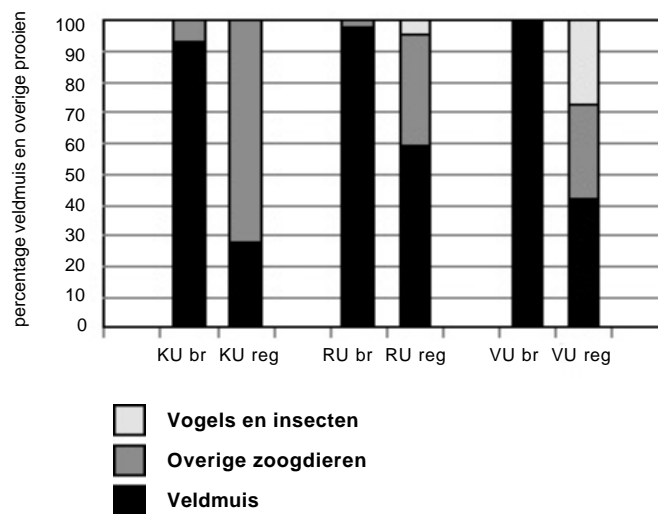

Fig 1. Aandeel van Veldmuis, overige zoogdieren en vogels in de braakbalen (br) van Kerkuil (KU), Ransuil (RU) en Velduil (VU) gevonden in NO-Groningen in de periode 1990-1992, vergeleken met de situatie zonder braaklegging (reg). (Kerkuil Groningen naar de Bruijn (1979) en eigen waarnemingen, Ransuil Oldambt naar gegevens B. Voslamber en Velduil Zeeland naar Martejn en Vonck (1985)).

De Grauwe kiekendief

De Grauwe kiekendief (*Circus Pygargus*) is een broedvogel van Europa en de laaggelegen steppezone van Zuidwest-Azië. Het aantal broedparen binnen de EU bedraagt 7800 - 9300 paar, waarvan 90-94% in Frankrijk, Spanje en Portugal broedt (Clarke, 1996). In een aantal Scandinavische en Baltische landen zijn de daar voorkomende kleine populaties toegenomen, maar in de ons omringende landen en in de eerder genoemde bolwerken is de Grauwe kiekendief de laatste decennia fors achteruitgegaan (Tucker & Heath 1994; Clarke, 1996).

In Nederland was de Grauwe kiekendief in de eerste helft van deze eeuw één van de talrijkste roofvogels. In de tijd van Jac. P. Thijssse zou de soort dezelfde status hebben gehad als de Torenvalk nu. Grootschalige ontginningen van de 'woeste gronden', een intensiever agrarisch

grondgebruik, het excessieve bestrijdingsmiddelengebruik, verdelgingsacties en het dichtslibben van open gebieden met bos hebben er uiteindelijk toe geleid dat de Grauwe kiekendief in Nederland tot de zeldzaamste broedvogels ging behoren (Zijlstra & Hustings, 1992; Bijlsma, 1993). Nergens in Europa is de Grauwe kiekendief zo snel afgenomen als in Nederland (Clarke, 1996).

Tegen het einde van de jaren tachtig hielden veel ornithologen serieus rekening met het verdwijnen van de soort als

broedvogel in Nederland (Zijlstra & Hustings, 1992). In 1990 doken echter vrij onverwacht twee broedparen op in NO-Groningen. Vogelaars waren in eerste instantie verrast dat deze juist hier gevonden werden. Doordat vooral in het Oldambt grote stukken landbouwgrond uit de productie waren genomen, ontstond een aantrekkelijk landschap voor Grauwe kiekendieven. Mede doordat de braakgelegde percelen in met name het tweede en derde jaar geschikt waren voor Veldmuizen, steeg het aantal broedparen

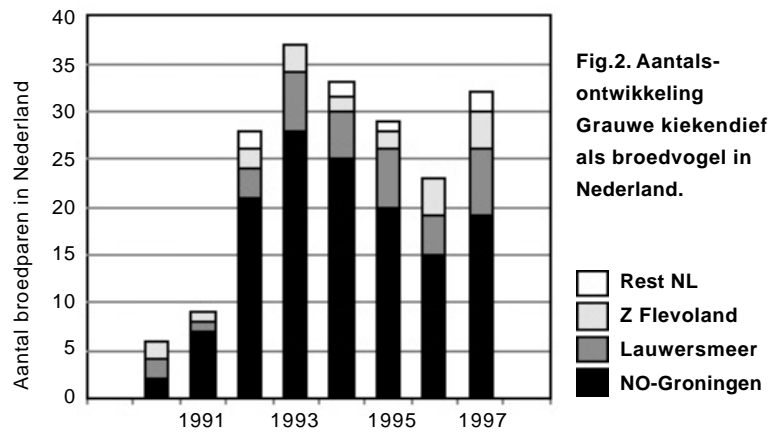

Fig. 2. Aantalsoontwikkeling Grauwe kiekendief als broedvogel in Nederland.

Rest NL
Z Flevoland
Lauwersmeer
NO-Groningen

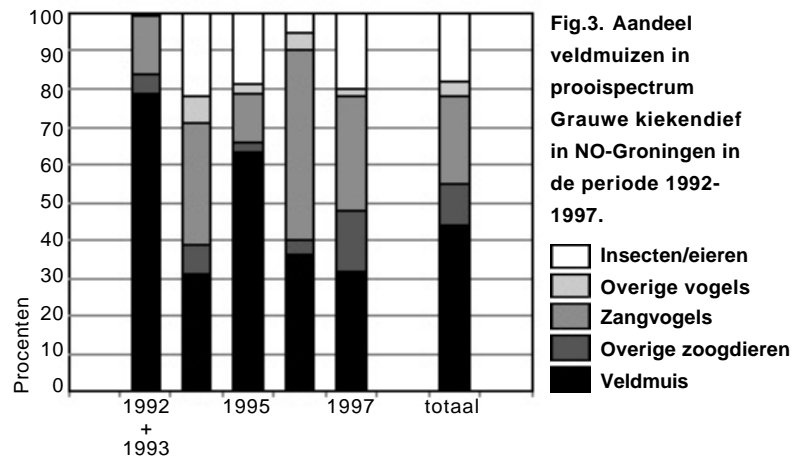

Fig. 3. Aandeel veldmuizen in prooispectrum Grauwe kiekendief in NO-Groningen in de periode 1992-1997.

Insecten/eieren
Overige vogels
Zangvogels
Overige zoogdieren
Veldmuis

in de daarop volgende jaren tot minimaal 27 paar in 1993. Ook in de Lauwersmeer steeg het aantal broedparen als gevolg van het uit de productie nemen van landbouwgronden. In 1997 kwam in dit gebied minimaal zeven paar tot broeden (fig. 2).

Als gevolg van het weer in productie nemen van landbouwgronden na 1993, de intrede van de éénjarige braaklegging, een reeks van slechte muizenjaren en de omzetting van akkerbouw naar intensieve veehouderij, daalde het aantal broedparen in NO-Groningen stapsgewijs van 27 naar 15 paar in 1996 (Koks & Visser, 1997), in 1997 nam het aantal paren in NO-Groningen iets toe. Hoewel de meerjarige braaklegging praktisch tot het verleden behoort, bedroeg het aantal broedparen in Nederland in 1997 32 (fig. 2). Deze opleving is het gevolg van een beter muizenaanbod en het gegeven dat nestbescherming inmiddels zijn vruchten begint af te werpen. Ook moet niet worden uitgesloten dat een beter gecoördineerde landelijke telinspanning tot een iets hoger aantal heeft geleid.

Het is een raadsel waar de broedparen vandaan kwamen, die in 1990 plotseling in NO-Groningen opdoken. Eén van de opties is dat er in Groningen al een zeer kleine populatie voorkwam die voor die tijd door vogelaars is gemist. Een eveneens waarschijnlijke optie is dat broedvogels uit het naburige Nedersaksen de gunstige omstandigheden ontdekten. Eén ding is zeker: het merendeel van de aanwezige broedparen bestond in de beginjaren uit onvolwassen vogels, pioniers die de geboden kans onmiddellijk aangrepen.

Voedselbron

Het is een misvatting te denken dat de hier genoemde roofvogels met name in de braakgelegde percelen zouden nestelen.

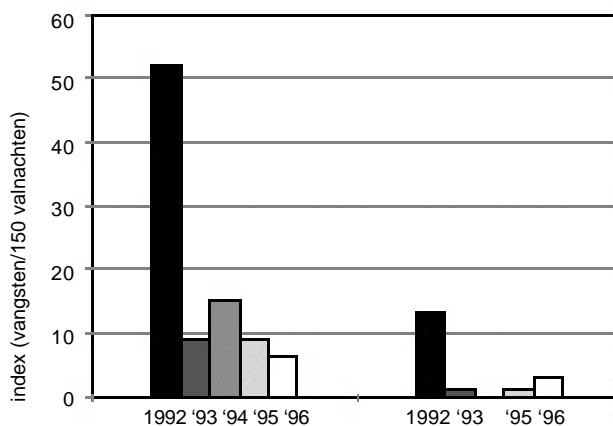

Fig. 4. Resultaten muizen-census NO-Groningen in de jaren 1992-1996. Uitgezet is het gemiddelde aantal gevangen muizen per vangraai in percelen meerjarige braak en de overige vangplekken (dijk, slootberm, wegberm, tarwestoppel, perceel suikerbieten en eenjarige braaklegging).

Alleen Velduil en Blauwe kiekendief broedden regelmatig in de grotere braakpercelen. Hoewel we een paar keer een broedpoging van een Grauwe kiekendief in een braakperceel hebben vastgesteld, kiest het merendeel van de paren voor een akkerbouwgewas. De reden dat de kiekendieven dit doen is simpel: de met gras ingezaaide braakpercelen zijn veel te open voor broedende kiekendieven, ze kiezen daarom vegetaties die bij aankomst uit de overwinteringsgebieden vol op het veld staan. In akkerbouwgebieden zijn dit gewassen als koolzaad, luzerne en wintergranen. De braakgelegde percelen zijn dus vooral van belang als voedselbron.

Een belangrijk deel van de Europese populatie broedt overigens in landbouwgewassen (Clarke, 1996). Dit maakt de soort extra kwetsbaar! De moeilijkheid met luzerne is dat dit groenvoedergewas reeds wordt geoogst op het moment dat de vogels eieren hebben. Gericht zoekwerk, in combinatie met het maken van goede afspraken met personeel van de drogerij BV Oldambt, of in het geval dat

vogels in gewassen als koolzaad of winter-tarwe broeden met akkerbouwers, zorgt ervoor dat het uitmaaien van eieren en jongen wordt voorkomen. In een aantal gevallen worden nestbeschermende maatregelen genomen om predatie door vossen, katten en honden te voorkomen. Ook elders in Europa worden dergelijke nestbeschermende maatregelen genomen (Clarke, 1996). Dit beschermingswerk zorgt ervoor dat er door vogelaars zeer veel tijd in het veld wordt doorgebracht, tijd die ook besteed wordt om zoveel mogelijk informatie over de soort te verzamelen. Vanaf begin mei worden de broedparen opgespoord, de legselgrootte bepaald, waar mogelijk de oudervogels beschreven, in een aantal gevallen de nesten beschermd, nestjongen geringd, biometrische maten genoteerd en prooiresten verzameld. Daardoor hebben we in de loop der jaren beter inzicht gekregen in de kansen voor de Grauwe kiekendief in Groningen.

Een belangrijk aspect bij dit alles is de vraag in hoeverre broedparen door het wegvallen van de meerjarige braaklegging voldoende prooi kunnen bemachtigen om succesvol tot broeden te kunnen komen. In de periode 1992-1997 zijn 1250 prooiresten verzameld. Dit voedselonderzoek verschaft ons belangrijke inzichten om de kansen voor de Grauwe kiekendief in het Nederlandse landschap beter te begrijpen. Figuur 3 geeft een samenvatting van het aandeel van de verschillende prooi-categorieën in het voedsel van de Groninger kiekendieven. Daaruit blijkt dat de Veldmuis in alle jaren de belangrijkste prooi is. Zeker in de hoogtijdagen van de meerjarige braaklegging was deze woelmuis verantwoordelijk voor het uitstekende broedsucces (Bijlsma, 1993). In de periode 1994-1996 was het voedselaanbod als gevolg van het verdwijnen van de meerjarige braaklegging en een serie daljaren voor de Veldmuis laag. In die jaren vormden zangvogels een substantieel deel van het menu en was ook de reproductie matig tot slecht. Vooral Veldleeuwerik, Graspieper, Gele kwikstaart en Spreeuw werden veel gevangen. Van dit kwartet werd de Graspieper het meest gepakt (Koks et al., 1994; Koks & Visser, 1997). Hoewel een belangrijk deel van de prooiresten nog niet is bekeken kan nu al gesteld worden dat het betere broedsucces in 1997 weer voor een belangrijk deel samenhangt met het grotere aanbod aan Veldmuizen.

De Veldmuis als sleutelfactor

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat de Veldmuis een sleutelrol vervult bij het succes van de meerjarige braaklegging voor roofvogels. Vanaf 1992 worden de aantallen (Veld)muizen in meerjarig braakgelegde percelen en gangbare akkerbiotopen bemonsterd (zie voor de methodiek Dijkstra et al., 1995). Veldmuizen domineerden de vangsten, maar verder werden Aardmuis, Bosspitsmuis, Huis- muis, Dwergmuis en Bosmuis gevangen. Duidelijk is dat het aantal (Veld)muizen in de meerjarig braakgelegde percelen over de jaren 1992-1996 ongeveer 6 maal zo hoog is als in de andere biotopen (fig. 4). Hoewel we onze gegevens nog niet in detail hebben uitgewerkt, lijkt het erop dat met name percelen die voor het tweede en/of derde jaar braak liggen het grootste aantal (Veld)muizen herbergen. Uitgebreid onderzoek in de Flevopolders en de Lauwersmeer toont aan dat Veld-

muizen in voedselrijke pioniersituaties hoge dichtheden kunnen bereiken (Dijkstra et al., 1995; Rimmelzwaai & Voslamber, 1996).

Discussie en conclusies

Natuurbeleid staat of valt met een visie. In de visie van de meeste beleidsmakers staan biotopen als bos, hei, veen en moeras vaak centraal en vormt het cultuurland een ondergeschoven kindje. Uitvoering van het Natuurbeleidsplan en realisering van de Ecologische Hoofdstructuur zal dan ook soelaas bieden voor een deel van bos-, hei-, veen- en moerasvogels, maar

Het broeden van Veld- uilen in het Nederlandse cultuurlandschap komt nauwelijks meer voor. Meerjarige braaklegging biedt perspectieven voor deze sterk bedreigde Rode lijstsoort (foto Hans Hut).

Een Gele Kwikstaart in een perceel koolzaad: deze soort haalt in de Groninger akkerbouw- gebieden de hoogste dichtheden van Neder- land (foto Hans Hut).

niet aan cultuurlandsoorten als Kwartel, Patrijs, Grauwe kiekendief, Veldleeuwierik, Gele kwikstaart en Kneu.

Uit eerder onderzoek is bekend dat in Groningen het buiten de EHS gelegen agrarisch cultuurland voor een aantal karakteristieke vogelsoorten van groot belang is (van Scharenburg et al., 1993). Voor deze gebieden is nog geen systematisch natuurbeleid ontwikkeld, wel zijn er incidentele aanzetten in de vorm van perceelsrandenbeheer en enkele natuurbraakprojecten. De schaal en omvang daarvan zijn echter beperkt en de effecten vallen in het niet bij de negatieve gevolgen van de momenteel sterk groeiende intensieve veehouderij en de verdichting van het landschap door de aanleg van blijvend en tijdelijk bos.

Grootschalige, meerjarige braaklegging leverde de afgelopen jaren een belangrijke impuls aan de natuur van het agrarische cultuurlandschap. Helaas verdween deze vorm van agrarisch beheer onder invloed van de EU-landbouwpolitiek weer even snel als zij was opgekomen. Natuurbescherming, landelijke en provinciale overheden lieten deze uitgelezen kans om op grote schaal iets aan de natuur in akkergebieden te doen door de vingers glippen. Wat rest is een beperkte mogelijkheid tot natuurbraak, waarvan de momenteel gerealiseerde oppervlakte omgekeerd evenredig is aan de hoeveelheid onderzoek die ernaar wordt gedaan. Vergeleken met de door ons beschreven meerjarige braaklegging gaat het daarbij om kleine oppervlakten, zowel van de afzonderlijke percelen als in zijn totaliteit. Het is meer een soort veredeld randenbeheer. Bovendien gaat het deels om éénjarige vormen van braak, waardoor veldmuizenpopulaties geen kans hebben om tot een voor roofvogels en uilen interessante omvang uit te groeien.

Dit type braak kan wel leiden tot lokaal wat grotere populaties van kleine organismen (insecten, vlinders), maar niet tot levensvatbare populaties van grotere organismen, zoals roofvogels die ook in het open cultuurlandschap thuishoren. Daarvoor zijn bij braaklegging of andere op natuur gerichte maatregelen grootschaligheid, meerjarigheid en daarmee samenhangende prooidierpopulaties van voldoende omvang noodzakelijk. In concreto gaat het om meerjarige grasbraakpercelen van minimaal 25 hectare en een totale oppervlakte van vele honderden hectaren binnen een regio.

Randenbeheer, éénjarige natuurbraak, sloot- en wegbermbeheer, hoe zinvol ze op zich ook zijn, kunnen wat dat betreft momenteel niet tippen aan de riant mogelikheden voor bijzondere natuur die grootschalige, meerjarige braaklegging te bieden heeft.

Tegenstanders van agrarisch natuurbeheer roepen, niet altijd ten onrechte, dat de natuurbescherming dan teveel afhankelijk wordt van de grillen van de EU-landbouwpolitiek. Dat is ten dele waar, maar er moet niet uit het oog worden verloren dat die politiek soms ook onvermoede kansen biedt, zoals de meerjarige braaklegging. Het gaat erom deze kansen te voorzien, of snel te herkennen en vooral om ze te grijpen door een flexibele natuurbeschermingspolitiek. Dit vergt van beleid en politiek behendigheid en durf. Momenteel bestaat het meer dan reële gevaar dat de eerste voorzichtige schreden van beleidsmakers in het Witte gebied door de economische ontwikkelingen worden ingehaald. Het is dan zeer de vraag of een soort als de Grauwe kiekendief dan nog kansen heeft in de open cultuurlandschappen van de 21ste eeuw.

Summary

Set-aside of arable farming areas during more years: a chance for birds, especially *Circus pygargus* This article informs about the great chance for nature when during more years farming areas are set aside. Then there will be time enough for several species, plant as well as animal species, to live in the new area. *Micro-tis arvalis* for example became more present in the new area. So a species as *Circus pygargus* could find more food and returned to live in The Netherlands (in the province Groningen). Before this set-aside of farming areas in North-east of Groningen the bird was believed to be extinguished in The Netherlands...

Literatuur

- Bijsma, R.G., 1993.** Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels Schuyt & Co. Haarlem.
- Bruijn, O. de, 1979.** Voedselocologie van de Kerkuil *Tyto alba* in Nederland Limosa 52: 91-154.
- Clarke, R., 1996.** Montagu's harrier Arlequin Press, Chelmsford.
- Dijk, A.J. van, F.J. Hustings, H. Sierdsema & T. Verstrael, 1996.** SOVON broedvogelverslag 1994 SOVON-monitoringsrapport 1996/06 SOVON, Beek-Ubbergen.
- Dijkstra, C., N. Beemster, M. Zijlstra, M. van Eerden & S. Daan, 1995.** Roofvogels in de Nederlandse wetlands Flevovericht 381, Lelystad.
- Koks, B., 1994.** Broedende Velduilen in het Groninger cultuurlandschap De Grauwe Gors 22 (3): 75-78.
- Koks, B. & P. de Boer, 1996.** Prooikeuze van Bruine kiekendieven *Circus aeruginosus* in Groningen in 1995. De Takkeling 4 (2): 23-29.

Koks, B. & E. Visser, 1997. Grauwe kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 1996. De Takkeling 5 (1): 58-67.

Koks, B., M. Jonker & E. Visser, 1994. Prooikeuze Grauwe kiekendief in Oost-Groningen in 1994. De Grauwe Gors 22 (4): 96-102.

Marteijn, E. & W. Vonck, 1985. Voedselkeuze van de Velduil *Asio flammeus* in WZVL aan de hand van braakbalanalyse. 't Duumpje 11 (3): 11.

Remmelzwaai, A.J. & B. Voslamber, 1996. In de marge onderzoek naar ruimte voor natuur op landbouwbedrijven Flevovericht 390. Lelystad.

Scharenburg, K. van, J. van 't Hoff, & B. Koks, 1993. Opportunisten en pechvogels vogels van het open cultuurlandschap. De Grauwe Gors 21 (3/4): 30-36.

Tucker, G.M. & M.F. Heath, 1994. Birds in Europe, their conservation status Birdlife International, Cambridge.

Voslamber, B., B. Koks, J. van 't Hoff, A. Dulos & I. van der Beld, 1993. Roofvogels in de Dollardpolders aantallen en effecten van bouwlandbeheer De Grauwe Gors 21 (3/4): 63-66.

Zijlstra, M. & F. Hustings, 1992. Teloorgang van de Grauwe kiekendief *Circus pygargus* in Nederland. Limosa 65: 7-18

Dankwoord

Op de eerste plaats is een welgemeend woord van dank op zijn plaats richting vrijwilligers die veel vrije tijd hebben doorgebracht in de Groninger akkers. Dit veldwerk was niet mogelijk geweest zonder de steun van vele tientallen akkerbouwers en het personeel van de drogerij BV Oldambt in Oostwold. Het kiekendieven- en muizenwerk zou nimmer uitgevoerd kunnen worden zonder de inzet van Erik Visser. Jan van 't Hoff heeft een conceptversie doorgesplit. Het beschermingswerk en onderzoek van de Groninger kiekendieven zou niet mogelijk zijn geweest zonder donaties van de provincie Groningen, Vogelbescherming Nederland en de Stichting DOEN.

Ing. B.J. Koks
vrijwilliger en coördinator kiekendievenwerk in Groningen voor de vereniging Avifauna Groningen
Bekemaheerd 129
9737 PS Groningen

Drs. C.W.M. van Scharenburg
ornithologisch medewerker van de Provincie Groningen
Zonland 71
9734 B M Groningen